

10. *Bayley J.* The Self in the Poem / John Bayley // The Art of Edward Thomas ; ed. and introduced by Jonathan Barker. – Bridgend : Poetry Wales Press, 1987. – 149 p.
11. *Branch-Lines: Edward Thomas and Contemporary Poetry* / ed. by Guy Cuthbertson and Lucy Newlyn. – L. : Enitharmon Press, 2007. – 264 p.
12. *Briggs J.* Virginia Woolf: The Inner Life / Julia Briggs. – L. : Allen Lane, 2005. – 544 p.
13. *Brooke R.* The Poetical Works / Rupert Brooke ; ed. by G. Keynes. – L. : Faber and Faber, 1974. – 216 p.
14. *Wordsworth William.* The Collected Poems of William Wordsworth / William Wordsworth ; with an Introduction of Antonia Till. – Wordsworth Ed. Ltd, 2006. – 1120 p.
15. *Coupe L.* The Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism / Laurence Coupe. – L. : Routledge, 2000. – 336 p.
16. *Davie D.* Ezra Pound: Poet as Sculptor / D. Davie. – N.Y. : Oxford UP, 1964.
17. *Davis D.* "The Truth or Nothing": Edward Thomas's Literary Criticism / Dick Davis // The Art of Edward Thomas. – Bridgend : Poetry Wales Press, 1987. – P. 101–111.
18. *Gervais D.* Literary Englands: Versions of "Englishness" in Modern Writing / David Gervais. – Cambridge UP, 1994. – 280 p.
19. *Keats J.* The Complete Poems / John Keats. – L. : Penguin Books Ltd., 1988. – 754 p.
20. *Edward Thomas.* A language not to be betrayed: Selected prose of Edward Thomas / Edward Thomas ; Selected anthology with introduction by Edna Longley. – Manchester : Carcanet press in association with Mid-Northumberland art group, 1981. – 290 p.
21. *Marsh J.* Edward Thomas: A Poet for His Country / Jan Marsh. – L. : Eleck, 1978. – 225 [xiv] p.
22. *Motion A.* Foreword / Andrew Motion // Oxford Book of Twentieth-Century English Verse / ed. Ph. Larkin. – Oxford : Oxford UP, 2002. – P. i-x.
23. The Norton Anthology of Modern Poetry / ed. by R. Ellmann and R. O'Clair. – 2nd ed. – NY ; L. : W. W. Norton & Co., 1988. – 1865p.
24. *Thomas E.* The Poems of Edward Thomas / Thomas E. ; with an introduction by Peter Sacks. – N.Y. : Handsel Books, 2003. – 180 p.
25. *Wolf Virginia.* Selected Works of Virginia Wolf / Virginia Wolf. – L. : Wordsworth Editions, 2005. – 1020 p.
26. *Verlaine P.* Poesies / Paul Verlaine ; под ред. Г. В. Васильевой. – М. : Прогресс, 1977. – 317 с.
27. *Wells R.* Edward Thomas and England / Robert Wells // The Art of Edward Thomas. – Bridgend : Poetry Wales Press, 1987. – P. 61–74.
28. *Whitehead J.* Hardy to Larkin: Seven English Poets / John Whitehead. – Shropshire : Hearstone publ., 1995. – 245 p.

Надійшла до редакції 20.04.2012 р.

УДК 821.112.2-994.09

Г. О. Шевченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

«ПСИХОАНАЛІТИЧНІ» СТУДІЇ КОХАННЯ У ГРОТЕСКАХ МІНЬЙОНИ

Розглянуто полемічне сприйняття сексуально-еротичного аспекту психоаналітичної концепції Фрейда у гротесках епатажного письменника першої половини ХХ ст. С. Фрідлендера-Міньюни.

Ключові слова: експресіонізм, гротеск, психоаналіз.

Рассмотрено полемическое восприятие сексуально-эротического аспекта психоаналитической концепции Фрейда в гротесках эпатажного писателя ХХ ст. С. Фридлендера-Миньюны.

Ключевые слова: экспрессионизм, гротеск, психоанализ.

Polemic perception of the erotic aspect of the Freud's psychoanalytic conception in the grotesque by outrageous writer of the 20th century S. Friedlaender-Mynona is considered.

Key words: expressionism, grotesque, psychoanalysis.

Відомо, що розвідки психоаналізу, цілком знакового явища ХХ століття, створили могутнє джерело власне літературно-художнього осмислення, притому негативні відгуки на теорію Фрейда та його послідовників звучали поряд із щирим захопленням. Почасти це можна пояснити характером складних і суперечливих духовних тенденцій доби. Швидкі темпи індустріалізації та урбанізації, втрата політичних, релігійних і культурно-філософських орієнтирів, що ознаменували стан «присмерку Європи» на початку ХХ ст., не могли не знайти відповідний та рішучий відгук з боку художньо-мистецької інтелігенції, критично налаштованих літераторів зокрема. «У пишному квітінні цивілізації вони відчували запах гнилизни, і їх завбачливим очам культура, що безглуздо роздулася, так само як і вежа суспільного порядку, збудована на фундаменті бездушних умовностей, вже задалегідь здавалась руїнами» [3, с. 9]. Осмислена передусім як вияв індивідуального протесту проти жорстокої дійсності, естетична програма експресіонізму виводила на арену пристрасної уваги широкого суспільного загалу полишену богом розгублену й безпорадну людину, сам на сам зі страхом війни, приреченості, смерті.

Новий зміст світовідчуття вимагав принципово нового підходу для вивчення та вирішення наріжних проблем часу. Експресіонізм шукав собі філософське обґрунтування і в історії філософії (Ф. Шеллінг, А. Шопенгауер, С. Кіркгор), і в популярних течіях ХХ століття (З. Фрейд, А. Бергсон). Митці активно сприймали фрейдівську концепцію, зокрема її наголос на таких складних психофізіологічних станах людини, як стани тривоги, передчуття, невпевненості. Фрейд зумів викликати інтерес до нетипових для контексту культури понять – страху, провини, совісті, покарання, під новим кутом зору розглянувши одвічну проблему життя та смерті. Яскравим прикладом є постать австрійського експресіоніста Г. Тракля, «поета катастрофи», творчість якого відбила страхіття Першої світової війни.

Цілком логічними наслідками впливу психоаналізу на творчість експресіоністів були захоплення ірраціональним, містичним, позасвідомим. Прихильник філософії Фрейда німецький поет-експресіоніст Г. Бенн постійно наголошував на пануванні позасвідомого, темного в людській природі, культивував настрої неминучої приреченості («Ніч», «Фінал», «Так хто ж ти»).

Разом з тим неспростовним був потяг митців слова до художньої модифікації сексуально-еротичного аспекту психоаналітичної концепції Фрейда. Не в останню чергу «пансексуальні настрої» позначилися відчутними тенденціями руйнування інституту родини та цілеспрямованого нівелювання сімейних цінностей та чеснот. Квінтесенцією суспільного ставлення до традиційних шлюбних стосунків є безжальний вислів К. Енштейна: «Шлюб – це система загального парубання, загальмованих переживань, жорстких моральних оцінок: сукупність способів дресирування людей, які не спроможні жити самостійно, які не можуть обійтись без маленького домашнього культу або... опинились на краю прірви» [5, с. 198]. Отже, законний шлюб і сімейний затишок – це доля морально незрілих, слабких, пересічних.

Виходячи з положення про шкідливий вплив з боку контролювання лібідо на психічний стан людини, література експресіонізму замаюріла сміливими сенсаційними варіаціями на тему вільного кохання. Російський письменник-експресіоніст М. Арцибашев у романі «Санін», що за оцінками німецьких літературо-

знавців «упродовж 1908–1910 рр. був літературною сенсацією в Німеччині» [6, s. 137], просто і невимушено вирішус важливі питання людських взаємин. На погляд автора, у скрутному становищі люди завжди мають вихід: вагітній жінці краще втопитися, а чоловікові, якому не під силу тягар шлюбу, він радить застрелитися, але перед тим в жодному разі не відмовляти собі в задоволенні.

Відомо, що суспільна оцінка досягнень психоаналітичного вчення Фрейда була вкрай неоднозначною, а вивчення ідейних положень та їх впливу на мистецтво взагалі та на літературу експресіонізму зокрема постає і сьогодні цікавим та перспективним об'єктом дослідження. Утім метою нашої статті є не стільки огляд критичних підходів до психоаналітичного коду, скільки аналіз конкуруючої програми вивчення людської природи, розгорнутої німецьким філософом та письменником міжвоєнної епохи С. Фрідлендером-Міньюною. Актуальність вибору теми, а разом з тим і новизна даного дослідження зумовлені недостатнім вивченням творчості майстра слова німецькими вченими та майже повною відсутністю відомостей про нього у вітчизняній літературознавчій науці.

Сучасний російський філософ та літературознавець І. Смирнов зазначає, що «психоаналіз з моменту своєї появи являє собою методологічну тотальність, відносно якої можна зайняти дві позиції: або погодитися з тим, що все у світі відбувається „за Фрейдом“ та в межах психоаналітичного концепту спробувати віднайти щось своє, або знайти будь-який інший концепт, який пояснює реальність» [4, с. 225]. Саме шляхом пошуку власної теорії пішов свого часу епатажний та непередбачуваний письменник-експресіоніст Міньюна, «успішний двійник доктора Соломона Фрідлендера» [7, s. 251], професора неокантіанської школи у Берліні.

Гостро відчуваючи найболючіші проблеми бездуховного покоління, він втілює у життя слова колеги по літературному цеху А. Ліхтенштейна: «Коли сум вироджується у відчай, людина повинна стати гротескною» [2, с. 40]. Гротеск Міньюни став на деякий час єдиною і рятівною спробою донести до дрімотної свідомості сучасників глибокодумні філософські погляди Фрідлендера. З цією метою Міньюна вдавався до сміливих експериментів, його гротески просякнуті скандальним, провокаційним, бунтівним настроєм, вони підривають віру в суспільні чесноти, висміюють вшановані історією авторитети, доводять людські пороки до такого граничного ступеня «привабливого божевілья», який не лишає жодної іншої можливості для подальшого існування: або потонути у бруді фальшивих цінностей, або віднайти забуте й занедбане божественне в душі кожної людини.

Цілком логічно, що психоаналіз, з його тезою примату інстинктів над духовністю, став об'єктом прискіпливої уваги з боку Міньюни, що втілювалося у збірку з 30 старанно відібраних гротесків, об'єднаних під назвою «Залізничне щастя, або Анти-Фрейд». Не додержуючись етичних норм ввічливості, Міньюна із запалом наділяє яскравими епітетами свого шанованого колегу та його вчення: у гротесках фрейдисти постають ганебними, пустими, наївними, збоченцями, ученими свинями, людоджерами тощо. Уже в першому гротеску він задає дошкульний настрій та разом з тим налаштовує читача не лише на пустощі, а й на вдумливе читання, що апелює до самих глибин духовності: «Фрейд, певно, здригнувся б, якби він замість свого поверхового аналізу душі побачив би справжній, глибокий, так наочно ілюстрований» [9, s. 22].

Сьогодні питання про те, наскільки провокаційними є міньюнівські гротески про кохання поза моральних норм, виявляється неактуальним, проте зрозуміло, який дух сенсації вони викликали в нестабільні міжвоєнні часи ХХ ст. У його гротесках відверто зображено такі збочення, як любов за гроші, гомосексуальні стосунки, дивна пристрасть до військових, служителів церкви, до тварин, тут

«сексуальність з її безглуздими актами й пактами» [9, s. 27] має місце через не обачність, випадковість, через жагучий страх перед інфекційними захворюваннями, через непомірну любов до книг та взагалі до науки та ін. Утім почуття відрази, яке можуть викликати подібні теми, ослаблюється вишуканою делікатністю міньйонівського стилю. Його майстерна техніка евфемістичної вуалі позитивно налаштовує читача на неупереджене розуміння фвідлендерівської концепції, яку ми спробуємо стисло охопити у площині зазначеної теми.

Німецький дослідник Г. Гееркен, біограф «enfant terrible» німецької літератури, застерігає масового читача, що гротески Міньйони без розуміння філософії Фвідлендера можуть розкритися читачеві лише наполовину. На що знавець метафізичних студій професора влучно парирує: «Так, від читача, який не знає фундаменту, вислизає багато, втім майже стільки ж упускає читач, який знає цей фундамент» [8, s. 111]. Неупереджений читач, можливо, і не зрозуміє філософську концепцію автора, принаймні він точно відчує загальний антифвідівський настрій гротесків. Той же, хто шукає в них виключно філософію, позбавляє себе задоволення, яке відіграє для відчайдушного гротеск'ера далеко не останню роль.

Спробуємо проілюструвати гармонійне поєднання дозвільної історії з інтелектуальним пуантом на матеріалі аналізу гротеску «Скепсис» («Skepsis»). За сюжетом настирливий Франц Компліціреке в пошуках істини дійшов до картезіанського Cogito, ergo sum. Звернімо увагу на те, що вже в імені героя вдумливий читач відчуває перегук з ім'ям родоначальника психоаналізу (Франц – Фройд), тоді як етимологія прізвища (від нім. Kompliziert – складний для розуміння) налякає на підвищену складність та зарозумілість наукових побудовань Фройда. Відкинувши як беззаперечні ergo та sum, він у нічну грозу подався до знайомого професора з надією попри все знайти істинне та безсумнівне. Захоплений зненацька професор вчасно згадав Гете, за яким лише родюче є справжнім. Зустрівши дорогою додому готову для статевих стосунків жінку, Компліціреке розгледів саме в ній уособлення родючості. З того часу він заснував гарем, сумлінно слідкуючи за кількістю отриманого в ньому «врожаю». Непохитною істиною для нього став «категоріальний коітератив», а картезіанську «псевдомудрість» він виправив на безапеляційне «Соео, ergo sum». У даному відвертому гротеску Міньйона відносить сексуальність лише до зовнішніх рушійних мотивів і зображує самий акт як механічну дію. Сексуальність виступає тут як супутнє явище та як засіб для досягнення мети, яка не виходить з цієї сексуальності й не зводиться до неї. Усередині викривленого гротескного тіла арабески обраний розпусний спосіб життя Франца Компліціреке був лише посередником у пошуках істини буття, про обґрунтованість та адекватність цього життєвого кредо тут уже не йдеться. Зрозуміло, що цим прикладом не можна спростувати фвідівську теорію інстинктів, втім Міньйона сподівався якщо не похитнути, то хоча б поставити під сумнів її основний висновок про суцільну залежність Я, нібито похідного від інстинктів.

Зрештою, не вдовольняючись цим, письменник йде далі, намагаючись довести, що сексуальність не витісняється нашою свідомістю, а навпаки, полонить наш розум та дух, блокує можливості самовдосконалення й розвитку. Герой гротеску «Продуктивність» («Produktivität») Грегор Ялокія мріяв написати книгу про неймовірні збитки для культури через затяжні періоди миру. Єдиною перешкодою в досягненні мети було нестримно жагуче лібідо, яке виснажувало його настільки, що він врешті-решт з войовничого письменника перетворився на противника будь-якої ворожнечі, одружився та безперервно нагадував світу про себе вже не літературними, а батьківськими талантами. Традиційним є авторський фінальний коментар, за яким Міньйона порівнює людину з твариною як інстинктивною істотою. На відміну від останньої людина має розум, призначений для подолання

власних інстинктів і лібідо перш за все, інакше вона перестане бути homo sapiens. Міньйона в жодному разі не заперечує важливу роль інстинктів для людини, але він усіма силами своїх літературних та філософських знахідок заперечує примат лібідо над розумом, про що свідчать «пусті психоаналітики».

Розуміючи складнощі, які постають перед читачем гротескної частини філософської програми, автор, частіше в кількох завершальних узагальнюючих штрихах, коментує мотиви поведінки своїх героїв. Вітчизняний дослідник Л. Выготський у статті «Мистецтво та психоаналіз» з приводу розсудливості зазначає: «Будь-яке свідоме та розумне тлумачення, яке дає митець або читач тому чи іншому твору, слід розглядати як подальшу раціоналізацію, тобто як певний самообман, як виправдання перед власним розумом, як пояснення, вигадане постфактум» [1, с. 351]. У цій сентенції ми бачимо ще один хибний крок психоаналізу на шляху до розуміння людської душі. Саме гротескно забарвлене тіло своїх епатажних арабесок Міньйона ставить на службу цим заключним філософським пуантам, а не навпаки. Квінтесенцію його гротескно-глибокодумних пошуків можна підсумувати таким чином: усе приховане в людині, духовно чисте, творче, релігійне, етично-соціальне лише може здаватися сексуальним, людські тіла помилково вважають за потрібне тісне спілкування, у той час коли спілкуються їх душі, тобто те найголовніше в людині, до чого завжди апелює Міньйона, ексцентричний гротеск'єр, творчість якого безсумнівно є переконливим внеском у багатоголосний тогочасний дискурс прихильників та прибічників, а також критиків та противників антропологічних розшуків З. Фрейда.

Бібліографічні посилання

1. *Выготский Л.* Искусство и психоанализ / Л. Выготский // Классический психоанализ и художественная литература / сост. и общ. ред. В. М. Лейбина. – СПб. : Питер, 2002. – 448 с.
2. *Лихтенштейн А.* Кафе «Клепка» / А. Лихтенштейн ; пер. Т. Баскаковой // Иностран. лит. – 2011. – № 4. – С. 27–40.
3. *Пинтус К.* Сорок лет спустя / К. Пинтус ; пер. Т. Баскаковой // Иностран. лит. – 2011. – № 4. – С. 268–275.
4. *Смирнов И. П.* Психодиахронология: Психоистория русской литературы от романтизма до наших дней / И. П. Смирнов. – М. : НЛЮ, 1994. – 351 с.
5. *Энштейн К.* О романе. Заметки / К. Энштейн ; пер. Т. Баскаковой // Иностран. лит. – 2011. – № 4. – С. 196–200.
6. *Arnold A.* Prosa des Expressionismus. Herkunft, Analyse, Inventar / Armin Arnold. – Stuttgart : Verlag W. Kohlhammer, 1972. – 210 s.
7. *Bemann H.* Ein Philosoph der Groteske / Helga Bemann // Mynona. Das Nachthemd am Wegweiser und andere höchst merkwürdige Geschichten des Dr. Salomo Friedlaender ; [hrsg. von H. Bemann]. – Berlin : Eulenspiegel Verlag, 1980. – S. 251–260.
8. *Cardorff P.* Friedlaender (Mynona) zur Einführung / Peter Cardorff ; hrsg. von A. Diener. – Hamburg : Ed. SOAK im Junius Verlag, 1988. – 175 s.
9. *Mynona (Salomo Friedlaender).* Das Eisenbahnglück oder Der Anti-Freud / Mynona. – Hamburg : Junius Verlag GmbH, 1988. – 198 s.

Надійшла до редакції 15.04.2012 р.